

Szegény gazda(g)ság

Háborús vereségek, talpraállás, kérészéletű siker, terrorállam, eltiport forradalom, gyökeres társadalmi változás egyaránt mérföldkövei az elmúlt száz esztendő magyar históriájának. Nem olyan egyedülálló, mint hinnénk, hisz mindezekben része volt Németországnak, Ausztriának, a közép-európai kisállamoknak, a cári Oroszországnak és a Szovjetunióknak, kevés kivétellel szinte az egész gyarmattartó Európának. A kontinens ilyen rövid idő alatt sosem esett át ekkora változásokon, minket azonban a magyar sors érdekel akkor is, ha szomszédainkétől elválaszthatatlan. Az első világhégés az ancien régime uralmának mindenhol véget vetett, de legnagyobb vesztesének mégiscsak a történeti Magyarország tekinthető. Eredőit másképp magyarázza a pozitivizmus, a szellemtörténet, a marxizmus, a historizáló romantika, a népi látásmód és a tisztán gazdasági megközelítés. Egyik sem képes a katasztrófát teljes körűen megmagyarázni. Mivel azonban az egyetlen népcsoport által még átlátható legnagyobb közösségről, a nemzetiről van szó, nyelv és kultúra, fejlődés és stagnálás, belső hatalmi viszonyok és külső erők mind szerepet játszanak benne.

A ciklikus európai változás – vagy körforgás – különböző kezdetekhez vezethető vissza. Benjamin Disraeli brit miniszterelnök (1804–1881) a német császárság létrejöttét a francia forradalomnál jóval fontosabb eseménynek nevezi. Előrelátását az addig soha nem tapasztalt méretű első világháború kitörése igazolja. Bár a történelmet a győztesek írják és ugyanazok hamisítják, a tényekkel a legfölgultabbak sem tudnak mit kezdeni. Márpedig tény, hogy Trianonhoz, általában a versailles-i békerendszerhez vezető úton az első lépést nem az Osztrák–Magyar Monarchia s főképp nem a Magyar Királyság tette meg. A XIX. század fordulóján nyilvánvaló, hogy Waterloo győztese immár nem képes irányítani és tetszés szerint megosztani az európai országokat. A világkereskedelmet és az ipari termelést uraló britek aggasztó hátrányba kerülnek a dinamikus fejlődő Németországhoz képest, mi több, áruik kiszorulnak az Osztrák–Magyar Monarchia piacáról, azaz Közép-Európából is. Az ezerkilencszázas évek elejétől Nagybritannia mindent elkövet, hogy jól átgondolt szerződésekkel fojtogassa a császári Németországot. Kibékül az ősellenség franciákkal, és megegyezik az oroszokkal annak ellenére, hogy utóbbiak a brit világbirodalom érdekeit súlyosan sértik Európában, Kö-

zép-Ázsiában és a Távolság-Keleten egyaránt. Németország az avított erőegyensúly megváltoztatására törekszik, csak hogy éppolyan militánsan, mint ellenfelei, beleértve az orosz fegyverkezést óriási összegekkel segítő Franciaországot. A háború lopakodó, majd döngő léptekkel közeledik, mivel súlyosbodó érdekelletéik nyomán a nagyhatalmak kifogynak a békés eszközökből. Ám a Monarchián belül többé-kevésbé önálló Magyar Királyságnak a viszály fegyveres elintézéséhez semmiféle érdeke nem fűződik. Az orosz titkosszolgálat által támogatott szerb Gavrilo Princip Ferenc Ferdinánd trónörökös ellen elkövetett gyilkos merénylete csak az utolsó csöpp a pohárban. A Kárpát-medencében tömegek élteik a háborút, mert a Nyugat és Oroszország egyszerre veszélyeztetni egész világukat, mindazt, amit egy eltiport szabadságharc, majd a nehezen kiküzdött '67-es kiegyezés után vérrel-verejtékkel sikerült megvalósítani. A történetek a távolságtartást a Monarchiának, de Németországnak sem teszik lehetővé, hiszen a két birodalom alapjait, azok évezredek legitimitását kérdőjelezi meg. A világégést Schmidt Mária történész európai polgárháborúként írja le, ami az összecsapás lényegét tekintve helytálló.

A harc fékevesztett propagandával kezdődik, azzal folytatódik, és napjainkban is szívósan tartja magát. Az utódállamok nacionalista politikusai lelkes helyeslése érthető, hisz a Nyugat rövidlátásától és mohóságától, a közönséges történelemhamisítástól és a negyed- és féligazságoktól pusztá létéjöttüket remélik. Kevésbé érthető a „magyar progresszió” magatartása. Hangadók a lefizetett Seton-Watson angol újságíró rágalmait már kezdetben szolgalmód átveszik, majd ezzel-azzal bővítik (például a kizsákmányolás Európa-szerte bevett gyakorlatával és a nemzetiségek állítólagos elnyomásával), hogy történelmi-ideológiai muníciót adjanak a győzteseknek, majd elkövezzék a félmúlt legsúlyosabb hazaárulását. Nem tudhatják, hogy viselkedésükkel százszázalékos védekezésre és szüntelen magyarázkodásra kényszerítik az ún. baloldalt, mely még az államszocialista országok közt is egyedülállóan lett osztályharcossá és nemzetellenes internacionalistává. Ez a társaság egyszerre tagadja a múltat, a magyarság sikereit és a szerves fejlődés távlatát, ugyanakkor a Trianon utáni kül-, bel- és gazdaságpolitikát zsákutcába szorítja, illetve mozgásterét Bethlen István miniszterelnök fellépéséig sikeresen korlátozza.

Az első világháború előtti valóság az antant és hazai szekértolói rágalmaival szemben a következő. A császári Németország – poroszos militarizmusával együtt – a dinamikus ipari fejlődés következtében olyan népjóléti intézkedésekre szánja el magát, mely a Konrad Adenauer–Ludwig Erhard-féle szociális piacgazdaság előfutárának tekinthető (ne feledjük, akkortájt Angliában és Skóciában a gyermekmunka még a bányákban is mindennapos). Ausztria–Magyarország alkotmányos monarchia, mely a korszak viszonyai közt biztosítja a lehető legszélesebb körű politikai szabadságot, miközben nem akadályozza népcsoportjai gazdasági-kulturális kibontakozását. Az 1868-as nemzetiségi törvény a nem magyar ajkúaknak olyan széles körű oktatást és nyelvhasználatot biztosít, mellyel határon túli honfitársaink ma sem rendelkeznek (például a papírkorona névértéke 12 nyelven van feltüntetve százharminc évvel az euro megjelenése előtt). A térség gyáriparát, feldolgozóiparát, mező- és erdőgazdaságát, közlekedését, bankrendszerét, művelődését, sokszínű sajtóját és könyvkiadását csakis az észszerűség – és nem valamiféle elnyomó és kirekesztő szándék – határozza meg. A tömeges kivándorlás oka az elavult birtokszerkezet, s hogy Európa-szerte akkor válik Amerika az ígéret földjévé. A magyar dzsentrí vármegyei tisztviselővé kényszerülésével vagy parazitává züllésével párhuzamosan emancipálódik a hazai zsidóság. A polgárosodás és

a liberalizáció vesztese a szegényparasztság, csakhogy e réteg végzetes elnyomordása nem a kiegyezésnek tulajdonítható, hanem az óriás hitbizományoknak és annak, hogy a majorsági és földbérlérendszer gyors ütemben kapitalizálódik. A Monarchia kiugró fejlődésének a *hazai*, tehát az osztrák, cseh, zsidó és magyar működőtöke, vagyis a belső hitel a meghatározója, ami csekély túlzással Széchenyi István tervei megvalósulásának tekinthető. A közép-európai piac kiterjedése, felvevőképessége és innovációja elegendő ahhoz, hogy idegen érdekek ne uralják. Történelmi távlatból visszatekintve megdöbbentő, hogy az itt élő népek e létfontosságú előnyöket sem képesek felismerni, mi több, azok megsemmisítésére is hajlandók. Az irracionális emberi természet sose hazudtolja meg magát, ha érzelmeiről és kérészetéről, de következményeiben annál súlyosabb döntésekről van szó. Belső és külső erőforrás, uzsorakölcsön és itthon megtermelt jövedelem ma is meghatározó ellentétpár, ha Kelet-Közép-Európának, ezen belül országunknak a legújabb kori gyarmatosítás, jobban mondva a szemérmetlen fosztogatás következményeit kell elviselnie. A kisszerű politikai szempontok alapján szétterített strukturális támogatásokkal együtt valamiféle birodalmi irányító központ szerepre ácsingózó Brüsszel és Strasbourg mintha egyre kevésbé alkalmazkodna a két világháború tanulságaihoz, miközben változatlan érdekének hiszi a tagállamok megosztását a közös akolba kényszerítésüket. Annak ellenére, hogy a Szovjetunió bukása, az USA, Japán, Kína, és a távol-keleti országok felemelkedése nyomán az erőegyensúly rég megváltozott – és nem a vén földrész javára. Ezért lenne érdemes hallgatni az integráció atyjára, Jean Monnet-re, aki azt mondta: „Minden válság egy újabb lehetőség.”

Az európai viszonyokat többé-kevésbé máig meghatározó, ránk nézve különösen tragikus kimenetelű első világháború nyitánya a legújabb kori magyar szenvedéstörténetnek. Jóllehet vérözönös imperializmussal nemhogy a Monarchia, de még a császári Németország sem vádolható. Történelmi tény, hogy Nagybritannia, Franciaország és Belgium a XIX. században s még a XX. század hajnalán is több tucat háborúba kezd a gyarmatok megtartásáért. Egyedül Belgium tízmillió kongóit mészárol le. A koncentrációs tábor nem német, hanem brit találmány (először a búr háború idején alkalmazták Dél-Afrikában). Az antant oszlopa, a cári Oroszország középkorias despota hatalom, mely máig sem fejezte be a kaukázusi népek ellen vívott harcát. Kevésbé ismeretes sir Edward Grey első világháborús brit külügyér közlése, miszerint a tét nem a nemzetek felszabadítása, hanem Anglia egyeduralma. Lloyd George miniszterelnök nem Belgium függetlenségéért aggódik, hanem a szigetország befolyásáért, végül a legyőzött Németországot a cári Oroszországtól, majd a Szovjetuniótól félti (értsd: Nagybritannia megosztó politikáját).

Sokan hajlamosak arra, kivált a magukat haladónak címkéző történészek, hogy Magyarországot kiemeljék és elszigetelni próbálják az első világháború nyomán kialakult erőteréből. Lehetetlen vállalkozás, éppúgy, ahogy a história leírása, mint az osztályharcok története. A torzítás folyamatos, kezdve a diadalittas brit–francia tollnokoktól és az auróras bolsevikektől, majd a náciaktól, a kommunistáktól és értelmiségi társutasaitól az ún. hatvannyolcasokig, utoljára a mai vegyes színezetű balliberálisokig és a szélsőjobbig. Nem okulnak, holott a testvérháború(k) következménye Európa sorvadása, a társadalmi rend fellazítása, a kiegyensúlyozott fejlődés lassulása, egy ősi és alapvető lelki szükséglet, a vallás semlegesítése vagy épp kiiktatása, végül a földrész előregeése és a nyakló nélküli bevándorlás.

Európa első világháborús mérlege nyolcmillió halott és húszmillió rokkant. Ebből a magyar áldozatok száma hétszázezer, ugyanannyi a sebesült és közel hasonló meny-

nyiségű a hadifogoly. A trianoni veszteség közismert, vagyis mindaz, amit a '67-es ki-egyezés után két magyar és nem magyar generáció épített föl, míg annak eltulajdonításához elég volt pár óra a tárgyalóasztalnak hazudott vádlottak padján.

A kultúra elsekélyesedése

Az első világháborút megelőző fellendülés jó és rossz értelemben egyaránt jelen van a magyar kultúrában is. Köszönhetően az olcsó álirodalomnak, a bulvársajtónak, a repteroárszínházaknak, a zsigeri ösztönöket kiszolgáló kabarénak és legfőképp annak, hogy szinte egyik napról a másikra létrejön a szórakoztatóipar és a tömegfogyasztás. A világvárossá fejlődő Budapest élen jár a művészet talmivá silányításában, majd a leszállított igényű termékeket sorra átveszik a nagyvárosok, végül a közlekedés és a távközlés fejlődése nyomán a kistelepülések. A paraszti élet nem követi a sebes változást, de a népművészet, ebből következően a kultúra ősforrása kezd elapadni. Kisebb csoda, hogy Bartók, Kodály, Malonyai Dezső, Kós Károly, a magyar szecesszió, a gödöllői iskola és más megszállottak szinte az utolsó órában gyűjtésbe kezdenek, újjáalkotva a hagyományt és megteremtve annak művészeteken átívelő kortárs értékeit. A békeidők szivárványos világában egyszerre vergődik hírnévre az Arany János utódának kikiáltott Kiss József, Bródy Sándor, Molnár Ferenc, Mikszáth Kálmán, Gárdonyi Géza, a meseíró Pósa bácsi, Szomory Dezső, Herczeg Ferenc és Hatvany Lajos, az *Új idők*, a *Színházi Élet*, az *Érdekes Újság* és a *Nyugat*. A kulturális nagyüzem a viharos fejlődés velejárója, a fogyasztás a megnövekedett vásárlóerő következménye, s mint ilyen, elismerésre méltó, csak hogy elaltatja a társadalom veszélyérzetét. Rákosi Jenő harmincmillió nemzetet vízionál, míg Ady a disznófejű nagyúrról versel. Hazaffyas képviselők és firkászok örjögve gyalázzák Tisza István miniszterelnököt és a „darabontkormányt”. Vidéki táblabírák, ügyvédek, egyetemi professzorok és szatócsok úgy olvassák az újságok elmarasztaló vezércikkeit, mint Kossuth, Széchenyi és Deák írását. Az aránytévesztés éppúgy fentről lefelé terjed, mint a kastély- és templomépítéset az ún. parasztkorok borházakig – azok időtálló stílusa nélkül. Közjogon kérődző politikusaink az országgyűlést évekig obstruálják, végül nem szavazzák meg a véderőtörvényt a közös hadsereg tiszti kardbojtjának színe miatt. Teszik mindezt a háború előestéjén, amikor lázasan fegyverkezik Európa. A lakosság nemzetinek hiszi a népieskedő irodalmat, tárgyilagosságnak Thaly Kálmán és Takáts Sándor regényes munkálkodását, abcuget ordít a legésszerűbb kül- és belpolitikai intézkedésekre is, ha azoknak Bécshez a legcsekélyebb közülük van. Némelyek mindezekért a Galíciából bevándorolt zsidóságot okolják, mások az aulikusokat vagy a „labanc” svábságot, netán nemes egyszerűséggel a „magyar ugart”. A végoráit élő arisztokrácia és a dzsentri valóságos haláltáncot jár (a folyamatot kíméletlen tárgyilagossággal érzékelteti Bánffy Miklós gróf Erdély-trilógiája). A mulatozó-eladósodó nemesség immár nem képes mintákat adni, mert a polgárosodás e réteg óriási többségét hivatásától, ha úgy tetszik: küldetésétől fosztja meg.

Az ún. magyar progresszió felismerve az elbizonytalanodást egyfelől, a nemzeti nagyság túlzásait másfelől, féktelen uszításba kezd. A létező bajokat felnagyítva gyöngíti a kohéziót, s még attól sem riad vissza, hogy támogassa az elszakadni vágyó nemzetiségek és vezérek: Karl Renner, Aurel Popovici, Eduard Benes, Tomás Masaryk, Nikola Pasić aknamunkáját és az Erdélyt lépésről lépésre felvásárló, francia tőkén hízlalt

román bankok térnyerését (vö. Jászi Oszkár és köre). Ilyen előzmények után csöppet sem meglepő, hogy a századforduló politikai osztálya ijesztő rövidlátásával és hozzá nem értésével akaratlan szövetségessé szegődik.

Az üres szölamok hangoztatása urálja a ferencjós-kás vagy azt harsányan tagadó politika egészét. Egy Wenckheim gróf ímígyen kezdi nemzetire hangszerelt parlamenti felszólalását: „Ezt nem tőrheti az én magyar szívem!” A kilencvenes évekre a Pálffy-Daunok, a Windisch-Graetzek, a Csáky-Pallaviciniek, a Bettelheimek válnak kuruccá, azok, akik elődeinek irdatlan vagyona eltiport szabadságharcainknak köszönhető. Ugyanakkor a zsidóság beilleszkedésre és polgári gyarapodásra alkalmatlan anarchista csoportocskái – kihasználva a liberális közeget – nemcsak a társadalmi rendet támadják a lehető legdemagógabb eszközökkel (köztük a szegedi előnévvel megnevesített bankvezér fia, Lukács György későbbi népbiztos). Szorgos iparkodásra képtelenek lévén saját mecénás kapitalistáik, csúcsértelmiségük és kistulajdonos rétegeik ellen is harcolnak, mert egyéni boldogulásukat a világforradalomtól várják. A vörösterrore élére kapaszkodó, hírlapíró gyakornokként is gyöngye Kun Béláról Krúdy Gyula csak annyit jegyez meg: „Köpcös erdélyi reporter.” A vereségbe hajszolt, demoralizált hadsereget a háborúellenességgel könnyű megnyerni, mert vezetői éppúgy dezertálnak, mint a közkatona-k.

Mi tagadás, a mából visszatekintve könnyebb átlátni a háborút megelőző évezedek kimagasló eredményeit és szellemi-politikai káoszát. Akkoriban Tisza István mellett egyetlen államférfi sincs, aki az intó jeleket idejekorán felismeri, és a katasztrófa ellen tenni próbál. Bár a zavarosban halászás még keveseknek adatik meg, de már készülődnek a tolvaj hadiszállítók, a későbbi uszítók, a kék eget vöröstre festegetők, azok, akik a Károlyi-féle köztársaságot, majd a pár hónapos bolsevik terrort követően Bécsből, Párizsból és Berlinből ágálnak Magyarország ellen. Szívós fajta, mely évtizedről évtizedre újratermeli önmagát. Mórocz Zsolt írja: „Lukács György tanítványának, Heller Ágnesnek már nincs a kezében elődjéhez hasonlóan diktatorikus eszköz, ezért mostanság kénytelen végighaknizni a Nyugatot. Paul Lendvaival, Konrád Györggyel együtt jó ideje szakmányban féltik a magyar demokráciát – a magyaroktól. Szerepük, akciózásuk kísértetiesen emlékeztet a Mályusz Elemér által leírt 1919-es vörös emigrációéhoz, miközben azt állítják: nem a magyarságot, mindössze a magyar kormányt támadják külföldön.”¹

Az összeomlás, majd a hatalom erőszakos átvétele nem csupán az első világháború következménye, hanem a közjogon nyargaló pártoskodásé, a több évtizedes önámításé s a rendies-félfeudális viszonyokból kilábalni készülő társadalom lassúságáé is. Ha a Magyar Tudományos Akadémiát a sekélyes budapesti sajtó maradisággal vádolhatja, majd kedvezményezettjei (részben) elfoglalhatják és a formális hazafiság eszközévé zülleszthetik, az erjedésnek Széchenyi István műve sem állhatja útját. A túl sokszor emlegetett „rég magyar erkölcs” fogalma kiüresedik, teret veszít a magaskultúra, a Monarchia szerkezete recseg-ropog, a nemzetiségek távozni akarnak, a vegyes összetételű hadsereg korszerűtlen, motiválatlan és gyöngye. Minta az állig fölfegyverzett császári Németország, annak világos céljai, szervezetsége, homogén népessége és eltökéltsége nélkül. Ilyen körülmények közt lépett be Magyarország az első világháborúba.

¹ Írók az aknamezőn, *Hítel*, 2013, 11. sz.

A neobarokk magyar világ

Szekfű Gyula nem alaptalanul nevezi annak a Horthy Miklós kormányzó vezette huszonnégy esztendő. Magam nem szívesen hívom Horthy-korszaknak, mert különféle periódusokra tagolódik, és mert negyedszázad eredményei és hiányosságai ostoba leegyszerűsítése. Kezdve azzal, hogy a német-osztrák-magyar háborús vereség, a versailles-i békerendszer, a trianoni katasztrófa, a vörösteror és a hasonlóan véres antikommunista visszacsapás az országot kényszerpályára löki. Bár a kilábalás csodával határos, a máig megosztott nemzeti emlékezet nem ismer közmegegyezést, annak vitathatatlan sikereire nézve sem. József Attila (a kötetéből fél évszázadra eltüntetett „Nem, nem, soha!” költője) és az MTI-alapító, nagyműveltségű vitéz Kozma Miklós, Szabó Dezső és a magyar írókat elsőként meghallgatni szándékozó Gömbös Gyula miniszterelnök engesztelhetetlen ellenfelek, éppúgy, ahogy korábban Ady Endre és Tisza István. A dühödt vita soká nem ér véget, mert a történelem közbeiktatja a náci Németország rémtetteit (a második világháború kirobbantását és a holokausztot), jóllehet azokról Horthy Miklós és kormányai mit sem tehetnek. Cselekedeteik vezérgondolata a revízió, amiképpen az egész magyar népességé, kis- és középparasztoktól az ipari munkásságon át a gyárosokig, a földbirtokosokig és a csúcserőtelmiségiekig, a bulvársajtótól a meghatározó írókig és képzőművészekig. Ez az egész országon átívelő politikai óhaj magába foglalja a protestánsokat, a katolikusokat, a zsidókat, sváb, tót és délszláv eredetűeket egyaránt. Kivételek a jelentéktelen számú kommunista sejtek, melyek hangadói már rég elszöktek Nyugatra vagy a Szovjetunióba. 1945 után egyebek közt a revíziós közakarattól kovácsolnak maguknak politikai tőkét, de akkoriban a kutya se törődik velük.

Sokak szerint a XX. század két világháborúja valójában egy, a közjük ékelt hosszú és mozgalmas fegyverszünettel, hisz a szövetségesek és az ellenfelek ugyanazok. Ez a felfogás segít megérteni a német megszállásig létező magyar „neobarokkot”, mely nemcsak a középületek és a templomok stílusát határozza meg, hanem sok tekintetben a politikát is. Jelen van a késő szecesszió majd utat tör az art deco és a Bauhaus-féle konstruktivizmus, mely jeles építőművészetet és tárgyalakotást teremt Molnár Farkastól Kaesz Gyuláig, de a társadalmi szemlélet meghatározója az elveszett nemzeti nagyság, melyre a rendszer sajátos mód cifra intézményekkel, túldíszített albumokkal, dagályos szövegekkel és illusztrációkkal próbál emlékeztetni (akkoriban nyer teret az „irredenta”). Időközben megjelenik az Istóczy-párt elsorvadásával meghaladottnak vélt politikai antiszemitizmus, nem utolsósorban azért, mert – német mintára – a háborús vereséget sokan a belső fellazításnak tulajdonítják, Trianont pedig Károlyi Mihály naív pacifizmusának és a zsidó származású népbiztosok pár hónapos ténykedésének. Van igazság bennük, de ez a felfogás szót sem veszteget arra, hogy a központi hatalmak nem a fegyveres harcot, hanem – az USA belépésekor – az anyagcsatát vesztették el, az elapadt erőforrások nyomán. A békediktátum tervei nagyjából már 1916-ra elkészülnek, ezért hiúsítja meg az antant I. Károly kilépési szándékát.

A trianoni katasztrófa negyedszázadot meghatározó szemléletét sosem sikerült igazán meghaladni, hát még akkor, amikor a politika és a közbeszéd mindennapos tárgyául szolgál. Két nemzedék tragikus élménye, melytől a korszak megítélésekor nem lehet és nem is szabad elvonatkoztatni.

Jóllehet a magyar népességet, illetve annak paraszti tömegeit sokkal súlyosabban terheli a földkérdés, vagyis a birtokszerkezet iszonyú aránytalansága, melyből az ún.

konszolidáció sem ajánl kiutat. Aki olvasta Illyés Gyulától a *Puszták népét*, tudja, hogy cselédek és egy-kétholdas gazdák milliói korgó gyomorral nem igazán meggyőzően éneklék a Himnuszt. Az elszakított területek földönfutóival, vágatató inflációval, nyomasztó tőkehiánnyal és elszigeteltséggel küszködő ország elszalaszt egy esélyt, a széles körű földosztást. Az első Teleki-kormány 1920-as intézkedése elégtelen és átgondolatlan, holott az a mezőgazdálkodó magyarság létalapját nagyságrendekkel növelhetné meg. A munkásság a Bethlen–Peyer-paktummal lélegzethez jut, és a hagyományosan kiváló műszaki értelmiséggel talpra állítja a gyáripart, de a fejlődésből ismét kimarad a szegényparasztság. A Horthy-féle vitézi telkek adományozása csak egy szűk rétegen segít, s a földdel azok jórésze sem tud mit kezdeni, el sem fogadja, vagy a műveléshez bérbe adja. Csekély vigasz, hogy ennek az igaztalan helyzetnek köszönhetjük a XX. század kimagasló irodalmi-szociológiai vonulatát: a népi írók munkásságát Móricz Zsigmondtól Féja Gézán át Tamási Áronig, Kodolányi Gyuláig, Sértő Kálmánig, Szabó Zoltánig, Szabó Pálig, Kovács Imréig, Veres Péterig és Sinka Istvánig. A lelkiismeret Kodály Zoltánnal együtt jelen van és hallatja a hangját – de ez a legtöbb jó, amit a zselélérek és summások rettenetes körülményeiről elmondhatunk. A *Válasz*, a *Kelet Népe* és más kiadványok, bár az *Est lapokhoz* képest kevéssé olvasottak, mégiscsak betöltik a hivatásukat, végül elvezetnek a szárszói találkozóhoz, Németh László „emelkedő nemzet” fogalmához és az 1945-ös földosztáshoz (melyet a szovjet tankokon visszahurcolt kommunisták a kollektivizálással hamarosan semmissé tesznek). Az először Széchenyi István emlegette keleti veszélyt Horthy és köre jól érzékeli, csak hogy ezzel is a hitlerizálódó Németország felé sodródni – Gömbös Gyula az olasz fasizmus felé – míg a vidék állapotainak javulását nem a földkérdés átfogó rendezésétől, hanem a versailles-i békerendszer korrekciójától várják.

Tény, hogy Bethlen István miniszterelnök nehéz helyzetben van. Az erdélyi gróf tán mindenkinél jobban tudja, hogy a parasztság őserő és a társadalmi mobilizáció forrása, de a megcsönkített országban az egész uralkodó osztályt és a felső középrétegeket egyik évről a másikra nem állíthatja ekkora horderejű változás elé, más szóval nem fordíthatja maga ellen. Politikája elsősorban az ipar, a közlekedés és a tőkeellátottság helyreállítására irányul, beleértve a szellemi tőke gyarapítását Klebelsberg Kunó kultuszminiszter munkássága révén, de mindezekből a szegényparasztság fölemelése egyszerűen kimarad. Ugyanakkor az iparfejlesztés, a közművelődés kiterjesztése és a társadalmi béke megteremtése olyan érdemei, melyek az egész korszakot meghatározzák. Már-már feledésbe merül, hogy Gömbös Gyula belügyminiszterének, Keresztes-Fischer Ferencnek köszönhető az 1931–1935-ben végbevitt földreform, mely bár elégtelenül, de mégiscsak földdel gyarapít több százezer szántóvetőt. A nagybirtok addigi 17,5 százalékos aránya 14,8 százalékra csökken. Ugyan nem teljesül Prohászka Ottokár püspök óhaja, „a nincstelenség házhelyhez juttatása”, de sor kerül az első (egyben az utolsó) lépésekre. Feltehető, ha nem jön közbe az 1929–33-as világválság, és Európa a háborús tapasztalatok nyomán nem tér át az önellátó gazdálkodásra, a sok százezer törpebirtok előbb-utóbb koncentrálna, kiterjed a szövetkezeti mozgalom, és megélhetést nyújt a parasztság ínséges rétegeinek.

Ahogy az első világháború nem elég tanulság ahhoz, hogy megakadályozza a másodikat, úgy konzerválódik Európa-szerte a társadalmi igazságtalanság, soha nem tapasztalt mértékben jut uralomra a finánc-tőke és konglomerátumokká koncentrálna a nagyipar, míg a versailles-i rablóbéke porig alázza és vészesen elnyomorítja a konti-

nens legnépesebb államát, Németországot. Magyarország nem képes kiegyensúlyozot-
tan tájékozódni, mert a Nyugat és a kisantant országai nem hagynak mozgásteret. Köz-
ben magához tér az egykori orosz birodalom, és Szovjetunióként folytatja az addigiaknál
sokkal veszedelmesebb, kifejezett világuralomra törekvő politikáját. A kommunista és
a náci ideológia, az antagonisztikus német-szovjet érdekelletét és a revansvágy nemcsak
Magyarországot, az egész közép-európai térséget is fenyegeti. A Nyugat vakságot mímél,
holott a brit-francia közös cél az, hogy szomszédainkat Magyarország ellen, a náciakat
a Szovjetunió ellen fordítsák. A „békepolitika” és a müncheni paktum nyomán világos:
ha kell, eltűrik Ausztria bekebelezését, és veszni hagyják az általuk kreált Csehszlová-
kiát, hogy Rundstedt tábornagy páncélosai keletre zúduljanak. Kutyszerítő, melyből
a megcsónkított Magyarországnak objektív okokból lehetetlen kitörnie. Kelet és Nyugat
közé ékelődve nem először fordul elő; ’56 nyomán nem is utoljára. Végül éppúgy szovjet
tankokkal érkeznek a helytartó kommunisták, mint 1945-ben.

Tény, hogy a belpolitikai stabilitást a külügyekkel nemigen foglalatoskodó Horthy
Miklós tartja fenn. Az ő vitathatatlan tekintélye és Bethlen István gazdasági zsenije, az
értékálló pengő, a gyáripár fellendülése és az exportbővítés lélegzethez juttatja Ma-
gyarországot, fejlődésnek indul, és kezd a nemzetközi karanténból kitörni előbb egy
népszövetségi kölcsönrel, majd az olasz és német orientációval. Veszedelmes tájékozó-
dás, de ismét csak azt mondhatjuk: nem mi választottuk szomszédainkat, következé-
sképp (erős) szövetségeseinket és ellenfeleinket sem. A nemzetpolitikát súlyosan terhe-
li a gyanakvó utóállamok magatartása, a royalista örökség, a katolikus-protestáns
ellentétek, a sváb eredetű katonatisztek (tábornokok és vezérkariak), valamint a Volks-
bund lelkesedése a náci harmadik birodalomért, az agrárproletariátus nyomora és nem
utolsósorban az ún. zsidókérdés. Utóbbi az ellenforradalmi légkörben, a divatba jött úri
középosztály hatásos megjelenítése nyomán (filmekben, színdarabokban, filléres regé-
nyekben és a legolvasottabb lapokban) annak ellenére éleződik, hogy elveszíti korábbi
publicisztikai háterszágát, a polgári radikálisok jóformán megsemmisülnek, a szocia-
listák és októristák szinte láthatatlanok, a zsidó nagytőke, az értelmiség és a kistulaj-
donosok Horthy Miklóst támogatják (köztük nem kevesen háborús érdemeikért vitézi
címet kapnak). Ám az asszimiláció Trianon után megreked, a betagozódás nem halad,
míg német minta alapján sor kerül a korszak végét beárnyékoló zsidótörvények elfoga-
dására. Máig vitatott, hogy Teleki Pál, majd Darányi Kálmán miniszterelnökök a maguk
jósántából vagy a magyar szélsőjobb és a náci nyomására döntöttek-e, ugyanakkor
tény, hogy a diszkriminatív oktatási-foglalkoztatási kvóta és a tulajdonszerzés korláto-
zása ellen vitéz Makay Miklós református lelkész vezetésével ötvenkilenc jeles magyar
tiltakozik, köztük Bartók Béla, Berda József, Bernáth Aurél, Féja Géza, Kernstok Károly,
Kodály Zoltán, Mórincz Zsigmond, Somlay Artúr és Vikár Béla.

Korántsem meglepő, hogy a háború előestéjén, a felfokozott antiszemita légkörben
a korszak egyik legmeghatározóbb egyénisége, a nem épp zsidóbarát Szabó Dezső
nézeteivel szakítva korábbi heveségével támadja a hazai svábokat, parasztokat, iparo-
sokat és kiemelkedő értelmiségieket egyaránt, Gömbös Gyula miniszterelnökségét
pedig nemes egyszerűséggel „görénykursusnak” nevezi. Babits Mihály és Mórincz Zsig-
mond – elfordulva a harsány nemzeti szólamoktól s az egész „neobarokk” közegetől –
ismét a baloldali orgánumban találja meg szellemi otthonát. A kormányzó ugyan
lecsuktatja a volt vezérkari százados Szálasi Ferencet és Keresztes-Fischer Ferenc ideig-
lenes kormányfő betölti a hungarista mozgalmat (ezért a Gestapo később a mauthauseni

koncentrációs táborba hurcolja), de a fajvédő gondolat – főképp a munkásság és a kispolgárság köreiben – járványos fertőzőként terjed. Az ország német megszállása előtt még sor kerül a háború legemberibb gesztusára, a menekült lengyel tiszték és értelmiségiek, köztük nem kevés zsidó befogadására (a környező országokból is), de a függetlenség elvesztése félmillió ember deportálásával és megsemmisítésével jár. A budapesti gettó lakói Horthy Miklós parancsára, Koszorús Ferenc vezérkari ezredes páncélosai bevetésével megússzák, majd a kormányzó menyje, Edelsheim-Gyulai Ilona grófnő és sokan mások életük kockáztatásával mentik az üldözötteket, de az iszonyú veszteség és a nyilas rémuralom nem múló sebeket ejt a magyar társadalom lelkén, és ürügyet szolgáltat arra, hogy Rákosi Mátyás „tízmillió fasisztát” hazudjon. Az egész nemzetet mocskolja, s a folt azóta is eltávolíthatatlannak tűnik, itthon és külföldön egyaránt. A hatvankilenc évvel ezelőtt történtek egyes írók, költők, zenészek, színészek, képzőművészek és balliberális politikusok nem szűnő hivatkozási alapjai a nemzeti érték-konzervatív értelmiség és a kormányzat elleni vádaskodáshoz.

A gazdasági világválság banksődjei, a tőzsdekrach, az állami tisztviselők fizetés-csökkenése, a növekvő munkanélküliség, a búzaárak esése és az agráröllő kinyílása már-már felborítja a társadalmi békét – s ekkor van igazán szükség a Horthy Miklós képviselte folyamatosságra, ha tetszik, a tekintélyuralmi rendszer stabilitására. Más kérdés, hogy nincs erő, mely a hitleri agressziót megállíthatná, hiszen Németország militarizálódását, a Rajna-vidék, majd Ausztria és Csehszlovákia bekebelezését, az első világháborús szövetségi rendszer újjászervezését, Neville Chamberlain brit miniszterelnök müncheni megalkuvását és a Molotov–Ribbentrop-paktumot sem akadályozza meg senki. A revízió változatlanul égető kérdés, mely háttérbe szorít minden egyéb megfontolást, Teleki Pál öngyilkossága és a háborúellenes (főképp legitimista és kispazda) politikusok nyomós érvei ellenére. A felvidéki, az észak-erdélyi és a délvidéki bevonulás megmozgatja az egész társadalmat, mert azzal az összmagyarág óhaja teljesül, de hogy mekkora árat kell érte fizetni, azt még a Szovjetunióval szövetkező Nyugat és a környező kisállamok nácibarát vezetői sem tudják. Könnyű utólag ítélni, de egyvalami biztos: a Bibó István emlegette „zsákutcás magyar történelem” felelősei a háborúba vezető útról nem fordulhatnak vissza, mert a földrajzi elhelyezkedés, a súlyos területvesztés, a győri program² ellenére romló gazdasági mutatók s legfőképp a német nyomás csatlakozásunkat szinte sorsszerűvé teszik. Bárki bárhogya magyarázza, a második világháborús – elkerülhetetlensége ellenére – éppúgy nem magyar érdek, mint az első, még ha eleinte különböző okokból sokan is támogatják. Históriaink nem bővelkedik váteszekben. A Zrínyi Miklósook, a Pázmány Péterek, a Bethlen Gáborok, a Berzsenyi Dánielék, a Széchenyi Istvánok, a Tisza Istvánok ritkák és nem a „neobarokk” korszak szülöttei. Évszázadokon át kell várni rájuk, s ez a háborúba lépő, abban ímmel-ámmal részt vevő Magyarországnak nem adatik meg. Bármi meglepő, a pusztulás tanulsága elsikkad vagy elvész, mert a nyilassá fajuló rendszert a kommunista terrorállam, a gulág, Recsk és a kitelepítés, az eltiport forradalom és a diktatúrás, velejéig rohadt kádári szocializmus váltja föl. Onnan jutunk el a rendszerváltozásnak titulált, tömegek megnyomorodásához vezető átalakulásig és a privatizációnak hazudott tolvajlásig, más szóval a nemzet kirablásáig. Ezek következménye a kettős állampolgárság ügyében szervezett népszavazás kudarca (a mi saját trianonunk), a már-már kóros társadalmi

² Egymilliárd pengős átfogó gazdaság- és hadiipar-fejlesztési terv, 1938.

közöny, az össznépi amnézia és az értelmiség egy jól körülírható részének felelőtlen-sége, mi több, árulása, de hogy mi a teendő, azt 2010-ig egy cselekvőképes politikai akarat híján ahányan vagyunk, annyiféleképp képzeljük el.

A tragédia folytatódik

Egyesek szerint a XIX. század az első világháború kitörésekor fejeződött be. Úgy hiszem, a XX. század végjátéka az '56-os forradalom eltiprása, de legkésőbb a '68-as prágai tavasz eljjesítése, a lengyel Szolidaritás létrejötte és II. János Pál pápa krakkói látogatása, végül az államszocialista rendszerek bukása és a Szovjetunió összeomlása. A rövid század tán azon a napon, 1991. december 8-án ért véget. A második világegést követő párizsi béke a trianoninál is keményebben sújtja magyarságot, mert „az utolsó csatlós” szerepére kárhóztatja, azonfelül – a teheráni és a jaltai egyezmények nyomán – kiszolgáltatja a Szovjetunióknak és a kommunista emigrációnak. Ez a döntés a nemzetet közel fél évszázadon át kiiktatja az európai históriából. Csekély vigasz, hogy térségünk „győztesei” azt kapják jutalmul, amit mi büntetésül.

A népbírósági justizmordoktól (véstörvényszékek) az ÁVO rémuralmáig, az államosításnak nevezett intézményes rablásig, a parasztság téeszekbe kényszerítéséig, a kitelepítésekig, az egyházak és a hitoktatás csaknem teljes megsemmisítéséig és a kultúraművelődés marxista karámba tereléséig hosszan sorolható a Rákosi–Gerő-korszak és a kádári „gulyáskommunizmus” máig érzékelhető pusztítása. Öt évtized az országot két teljes generáció tapasztalataitól fosztja meg. Nemcsak azzal, hogy százezreket kényszerít emigrációba '45 és '56 után, hanem hogy az itthon maradók tudását sem hagyja érvényesülni. A „fényes szellőkről” eleinte tömegek hiszik, hogy friss, tisztító fuvallatok, hiszen sor kerül a földosztásra, létrejönnek a népi kollégiumok, gyors ütemben zajlik az újjáépítés, sok tízezer proletár és az ipari központokba telepített szegényparaszt lakáshoz jut, viszonylag olcsók az alapvető élelmiszerek, ingyenes az oktatás és a tömegsport stb. – de a diktatúra hamar kimutatja a foga fehérét, s még évtizedeken át vic sorog. Nagy Imre és társai '53-as rehabilitációjára nem érdemes szót vesztegetni, mert velük vagy nélkülük, az út mindenképp az '56-os forradalomhoz vezet. Kirobbanása többek közt annak köszönhető, hogy még élnek a háborút megtapasztalt korosztályok, s (egyelőre) nem sikerül a nemzet gerincét megroppantani. Az 1948-tól 1956-ig terjedő időszak túl rövid hozzá, míg a kommunisták bűnlajstroma és a szovjet megszállás túl hosszú. A forradalom és szabadságharc végül sommás ítéletet hoz, mely máig hivatkozási alapja a nemzeti oldal szerveződéseinek s az ún. népi baloldal jeleseinek is.

Meggyőződésem: a második világháború árnyékából azért nem tudunk kilépni, mert a kommunista utódpárt és liberális segédcsapatai – '56 ide vagy oda – mindent megtesznek, hogy a „bűnös nép” fogalma soha ne merüljön feledésbe. Bőven van félni és féltetni valójuk, mert ahogy a néhai középparasztság, a kisbirtokosok, a munkásarisztokrácia, az önálló iparosok, a tulajdonos rétegek, az értelmiségi-hivatalnok-katonatiszti középosztály és az egyházakhoz mélyen kötődők leszármazottai jól tudják, mit veszettek, úgy a kommunisták másod-harmadgenerációi is, csakhogy épp ellenkezőleg: ők a nyereség tudatában vannak. Innen a „progresszióval” takarózás akkor is, ha kisajátításról, terrorról vagy épp közönséges hazaárulásról van szó, amit jól példáz a nemzeti vagyont kiárusító pufajkás Horn Gyula nemrég felállított szobra.

A Kádár János nevével fémjelzett, viszonylag rövid időn belül konszolidált korszak nem kifejezett anyagi károkozással, hanem voluntarista gazdasággal, kontraszelekcióval és fejlődésképtelenséggel vádolható, és abban marasztható el. Ez az időszak is jelentős embervesztést okoz a disszidensek tízezrei nyomán, de a felsoroltaknál sokkal súlyosabb bűne – az '56-ban kivégzettek százaival és a bebörtönzöttek ezreivel együtt –, hogy sorozatos megalkuvásra, sőt elveik megtagadására kényszeríti a lakosságot, köztük kiemelkedő alkotókat. Az opportunizmus, a közöny és a gyakorlatias elvtelenség ugyan örök emberi tulajdonság, de vannak korszakok, amikor a túlélés egyetlen lehetősége, márpedig a kádári világ ilyennek tekinthető. Illyés Gyula méltán elhíresült verse, az *Egy mondat a zsarnokságról* ezt a magatartást ábrázolja, s ugyanezt példázzák Németh László, Nagy László, Nagy Gáspár, Páskándi Géza, Sütő András, Ottlik Géza, Melocco Miklós és mások allegorikus művei.

„Ahogy lehet” – írja Széchenyi István a Magyar Tudományos Akadémia alapításakor annak kapcsán, hogy a Habsburgok legönzetlenebbje, a célra komoly összeget áldozó József nádor bécsi udvari körökre hivatkozva kéri, hogy ne Kölcsey legyen az intézmény titoknoka. A költő tudomásul veszi, akadémiai tag marad, és teszi a dolgát. Feltehető, ilyen okokból születik a „szocreal” egyeduralma ellenére sok tucat halhatatlan vers, elbeszélés, játékfilm, színdarab, grafika, festmény és szobor az enyhülő diktatúra évtizedei során. Bennük van a magyar géniusz, mely – akkor még – nincs tekintettel kérészetű divatokra, zsákutcás irányzatokra, de a manapság mohón vágyott közönségsikerre sem. Nem könnyű bejutni az Írószövetségbe és a Művészeti Alapba, mert ideológiai megfontolásokon kívül tehetség, szorgalom és mű is kell hozzá (a piacgazdaságban már-már ilyen szervezetekre sincs szükség). Az agrárszakma valamivel jobb, a reálértelmiség sokkal rosszabb helyzetben van, mert a gyárilipar és a feldolgozóipar megreked az ötvenes-hatvanas évek szintjén. Sem az export, sem a belföldi fogyasztás nem igényel többet, mert a vásárlóerő nálunk és a KGST-országokban stagnál, miközben nyugati piacokról jóformán nem is beszélhetünk. Kevés kivétellel megszűnik az innováció – Kandó Kálmán, Csonka János, Puskás Tivadar, Szentgyörgyi Albert, Teller Ede, Neumann János, Wigner Jenő és más kiválóságok szülőföldjén –, ezzel gyors ütemben növekszik a versenyhátrány, mely a rendszerváltozás kezdetétől szinte gyarmati sorba süllyeszti Magyarországot. A kutatást és az ipart a modernizáció meg sem érinti. Az elektronikával, a számítástechnikával és az automatizálással kiteljesedő második ipari forradalom messze elkerüli az egész térséget. Az államszocializmus csődje nem katonai, hanem gazdasági természetű, márpedig a fegyveres konfliktusokat a délszláv polgárháború kivételével mellőző, határok nélküli Európában az országot nem érheti ennél súlyosabb csapás. A népességfogyás és az elöregedés ugyan európai jelenségek, de míg a Nyugat a helyzetet vendégmunkások millióival próbálja orvosolni, és a születésszám növeléséhez intézkedéseket hoz – telik rá, s még így is csekély eredménnyel –, hasonló eszközökhöz mi nem folyamodhatunk. A kormányzat csak az utóbbi években próbálja hathatósan ösztönözni a gyermekvállalást, de annak eredményei rövid távon nem érvényesülnek. A második világháború óta egyetlen törvény, a kivételesen nem moszkovita kormánytag, Ratkó Anna népjóléti miniszter nevéhez fűződő intézkedés³ jár érzékelhető eredménnyel, a születésszám közel hatszázszázalékos növekedésével, csakhogy az a diktatúra módszere, ami ellen manapság százazrek tiltakoznának.

³ 1950-es törvény az abortusz tilalmáról, a terhességgondozásról és a gyermektelenségi adóról.

Az Alkotmánybíróság még a tizennyolc éves lányok meddővé tételének megnehezítését is elkaszálta, pedig jóformán gyermekkoriuk visszavonhatatlan döntéséről van szó, annak súlyos társadalmi és egyéni pszichikai következményeiről nem is beszélve. Hiába kiált az égre az író Fekete Gyula, figyelmeztetése egyetlen, bár nem lebecsülendő hozadéka a gyermekjogozási díj bevezetése.

A kádári évtizedek sajátossága a kulturális tiltás-tűrés-támogatás aczélos gyakorlata. A pártkorifeus oldalán hatalmasságok döntenek, mi láthat napvilágot, és mi nem. A megjelenésben senki sem lehet biztos, beleértve a rendszer hivatkozottját, Illyés Gyulát – ha a költő szüntelen megfélemlítésére és az általa kezdeményezett *Mozgó Világ*⁴ késleltetésére és többszöri betiltására gondolunk. Ennek tulajdonítható sokak elhallgatása, alkoholba menekülésük, belső emigrációjuk, Kondor Béla és Latinovits Zoltán öngyilkossága, Csoóri Sándor szilenciuma s az eltitkolt tragédiák hosszú sora. A magyarságot kulturális és politikai közösségeként szétszakító marxista ellenideológia sokkal pusztítóbb az évszázados népi-urbánus vitánál. Bár utóbbi nem szűnő viták tárgya és az ún. posztmodernnek, holdudvaruk, médiaháttérük, anyagi forrásaik és alattomos politikai eszközeik eredője, mégiscsak békés, ellentétben az erőszakos tilalmakkal. Döntsön a piac! – süvölti a balliberális média, feltéve, hogy a mesterséges kereslet ideológiai okokból az állam dúcolja alá. Ezt nevezi kiegyensúlyozott könyv- és lapkiadásnak, kortárs képzőművészetnek (minél botrányosabb, annál jobb), színházi életnek és nemzetközi szereplésnek, amiről az MMA elnöke, Fekete György a kilencvenes évek elején mint államtitkár nyilatkozta: „Kultúra és politika két különböző dolog, ezért utálom magát a kultúrpolitika kifejezést is.”

Hogy a Kádár-korszakban '56-ról Moldova György *Malom a pokolban* című lektűrjétől eltekintve nem született írás, abban nincs semmi meglepő, de hogy azóta is Benedikty Tamás *Szuvenírje* az egyetlen időtálló nagyregény, s az '56-os filmcskéik is katarzismentesek, magam az ellenideológia szívós túlélésének tulajdonítom. Benne van az is, hogy az akkori események a népességet máig megosztják, s hogy a karhatalmisták, ügyészek, vérbírák, központi bizottsági tagok, miniszterek, párttitkárok, szakszervezeti bizalmik, munkásörök, tartótisztek, ügynökök és médiamunkások, illetve leszármazottaik önmagukat és felmenőiket nem szándékoznak megtagadni, de legalább az iszonyú örökséggel szakítani.⁵ Mondhatnánk, szerencse, hogy a kommunista utódpárt legitimitását immár nem '56 eltiprásából származtatja, s ha kínkeservesen is, de a forradalom emléke előtt fejet hajt és koszorúz.

A végóráihoz közeledő pártállam lélekharangját három emlékezetes esemény: az 1980-as Bibó emlékkönyv, majd az 1985-ös monori, végül az 1987-es lakiteleki találkozó⁶ kondítja meg. Az emigráció és az MSZMP figyelmét egyaránt felkeltő összejövetelek tárgya '56 öröksége, az emberi jogok és a gazdasági reformok esélyei – Monoron még bizonyos népfrontos gondolat jegyében –, de Lakitelekről már távol maradnak a poszt-marxista „nyugatosok”. Előbbi tanácskozáson előadást tart Csurka István és Kis János, Csoóri Sándor és Bauer Tamás, utóbbin csupán a népiek. Monoron is csak a diktatúra

⁴ Folyóirat, megszakításokkal 1971 óta.

⁵ Pető Iván egykori SZDSZ-elnök ávós szülei fényképét el akarta távolíttatni a Terror Házából, majd a leplezés miatt pert indított Kéri Edit színésznő ellen.

⁶ Ellenzékiek, ún. reformközgazdászok, volt marxisták, ötvenhatosok, történészek és írók illegális találkozói (a monori még a népiek és urbánusok közös részvételével).

elutasításában tudnak egyetérteni, majd a lakiteleki mérföldkőnél kibékíthetetlen nézetkülönbségek válnak nyilvánvalóvá, melyek máig meghatározzák a két csoport (v)iszonyát, s a hamarosan nem is ellenfél, hanem ellenséges táborokat. Bár Lakitelek résztvevője a házigazda Lezsák Sándor mellett Bíró Zoltán, Pozsgay Imre, Konrád György és Kósa Ferenc – életútjuk később válik el –, a találkozó után az ún. demokratikus ellenzék, Kis János társasága valóságos ideológiai háborúba kezd. A Demszky Gábor – Rajk László-féle második nyilvánosság hívei, az ún. szamizdatosok – valójában öfelsége ellenzéke – és a nézeteik szabad terjesztéséhez ragaszkodó népiek közé áthághatatlan korlát feszül. Az ok megítélésem szerint (szimbolikus értelemben) Czakó Gábor egy Lakiteleken elhangzott, Illyés Gyulát idéző felszólítása: „Ki a magyar? Aki vállalja. Hát vállaljuk!”

A Lakiteleki nyilatkozat elfogadását követő évben ugyanott megszületik a Magyar Demokrata Fórum alapító dokumentuma, majd a Független Kisgazdapárt, nem sokkal később alakul a demokratikus ellenzék, illetve a Hálózat, a Szegényeket Támogató Alap (Szeta) stb. Szabad Demokraták Szövetségévé. Végül a három rendszerváltoztató párt szétesik és a történelem süllyesztőjébe kerül, jelképeként a magyar társadalmat az 1867-es kiegyezés óta sújtó megosztottságnak és annak, hogy a vörösterroret, a monolit pártállami évtizedeket és a félresikerült piacosítást a nemzet emlékezetéből sem kitörölni, sem „békévé oldani” nem lehet.

Idealisták és kufárok

Többé-kevésbé e két archetípusból verbuválódik a rendszerváltozás politikai osztálya. Mindig vannak kivételek, de esetünkben a szabályt inkább gyöngítik, mint erősítik. A jó szándékú demokratáknak a leglényegesebb folyamatokra: a kárpótlásra, a privatizációra, a mezőgazdasági, ipari-feldolgozóipari termelésre és a pénzügyi mozgásokra, általában az állami vagyona nincs rálátásuk, vagy nem értenek hozzá. Hiába követel nemzeti vagyonleltárt Pozsgay Imre már 1989-ben, a felmérésre nem kerül sor. Nincs ebben semmi meglepő. A MDF vezette koalíciós kormány és szellemi háterszága javarészt humán értelmiségiekből, jogászokból, történészekből, tanárokból, költőkből és írókból áll, holott gazdasági szakértőkre volna szükség. Ám a kádári kontraszelekción csakis azok képzéséhez, tapasztalatszerzéséhez és pozíciókba juttatásához járul hozzá, akik hithű marxista közegben cseperednek föl, vagy családi háttérüket megtagadva önként válnak szocialistává. Sokan hajlamosak megfélemedezni arról, hogy a pár hét alatt levert forradalom közjátékától eltekintve a pártállam negyvenkét éve milyen hosszú idő, hogy a második világháború és az azt követő magyar emigráció mekkora vérvesztéssel jár, s hogy a nyolcvanas évek végén az MSZMP-nek még közel nyolcszáz ezer (!) tagja van. Érdektelen, színből vagy szívből, óriási tömeg, mely mérnököktől az orvosokig, pénzügyi szakértőktől a jogászokig, pedagógusokig, rendőrökig és tűzoltókig terjed. Közülük kell választani és felelős posztokra helyezni azokat, akik alkalmasnak látszanak rá. Csak egy példa: Für Lajos agrártörténésznek, a későbbi honvédelmi miniszternek és MDF-elnöknek a Mezőgazdasági Múzeumban egy íróasztalnyi helye van, munkája alig ismert, vezetői gyakorlata nincs, politikai tudása csekély. Bár mindez a rendszerváltoztató pártok csaknem összes vezetőjéről és parlamenti képviselőjéről elmondható, az átalakulást mégiscsak az MDF vezényli, arról nem szólva:

a jobbos frakciók tele vannak ügynökökkel. A kereszténydemokraták mögül az elkötelezett hívek milliói hiányoznak, a kisgazdák a csaknem megsemmisített parasztságot kénytelenek nélkülözni, a magyar demokraták a gazdasági szakértelmet és az államszervezési tapasztalatot. Az első szabadon választott kormány elmulasztja az elvek és a valóság szembesítését. Legsúlyosabb hibája (bűne?), hogy bár az igazságtételi törvényt a parlament megszavazza, majd Göncz Árpád köztársasági elnök visszadobja és az Alkotmánybíróság álságos jogi érvekre hivatkozva megsemmisíti, a felelősök még csak kísérletet sem tesznek, hogy a kérdést napirenden tartsák. (Bizalmasai szerint végrendeletében ezért tiltja meg Antall, hogy Göncz a ravatalhoz akár csak közeledjen.) Sommásnak látszik, mégis igaz: a jobboldalt nem a szavazók forradalma, hanem kevesek hazafisága, a nosztalgia és a változtatás vágya hozza létre, de – mint láthattuk – mozgásterét még az önkormányzati választásokig sem képes fenntartani (tényleges végrehajtó hatalma eleve nem is volt). Ezen a helyzeten a Bíró Zoltán és köre által szorgalmazott alkotmányozó nemzetgyűlés sem változtathat, mert hiányoznak hozzá a történelmi, a közjogi és főképp a pénzügyi-külpolitikai feltételek. Az ellenzéki, majd nemzeti kerakasztal kényszermegoldás, de az ott feltűnt Antall József tán legalapvetőbb felismerése, hogy valódi választásokra van szükség. Közben az egykori kommunisták-szocialisták és titkos szövetségeik, a szabaddemokraták ráteszik a kezüket a nemzeti vagyona. Előbbiek csendes, utóbbiak nyílt hatalomátvételt készítenek elő (többek közt az ún. taxisblokáddal), s már akkor antiszemizmussal, diktatúra építésével és egyebekkel vádolják a kormányt.

A többit tudjuk.

A 2006. október 23-ai rendőrterror, a lovasroham, a könnygáz, a gumilövedékek, a Gyurcsány Ferenc operai beszéde kedvéért lezárt Andrassy út, a kordonos Kossuth tér, majd a Nemzeti Múzeum tetejére állított mesterlövészek jelzik, mire képes a poszt-kommunista hatalom, ha a helyzet lehetővé teszi és a nemzetközi feltételek adottak hozzá. Lehetetlen nem észrevenni a párhuzamot a vörösterroba torkolló őszirózsás idősakkal, az 1945 után két évig lopakodó diktatúrás törekvésekkel és az '56 során elhangzott (reform)kommunista ígérettel. Az istenadta nép s a megcsalatott értelmiség egy része azóta is fogékony rá. Ez képezi valódi nyomorúságunkat, nem a bal(liberális) fél világmegváltó szándéka, örökös demagógiája és megbicsakló tettereje. A különbség az, hogy 1918–19, majd 1945–48 két világháború nyomán vált azzá, amivé, 1956–57 pedig ugyancsak a fegyveres harc és a forradalmat követő szovjet beavatkozás szülötte.

A baloldal restaurációját a történetek ellenére sem lehet sommásan elítélni. Horthy Miklós kormányzó időszaka a talpraállás mellett rendies alapokra épül, mely a nemzet számottevő részének valóban nem nyújt tisztességes megélhetést, végül elvezet a hadba lépéshez, az ország német megszállásához és a nyilas rémuralomhoz. Bár az idő múlása sok mindent megszépít, s ugyanúgy vési egyesek tudatába a merev elutasítást, az akkori irányított demokrácia mégiscsak a fejlődés negyedszázada, ám a rákövetkező negyvenkét esztendő az európai történelemből kiszakítotttság határozza meg. A máig érzékelhető társadalmi megosztottság azonban már rég nem Horthynak, Rákosinak s még csak nem is '56 leverésének, a megtorlásnak és a kora kádári éveknek tulajdonítható. Az ok a *biztonság*, mely az ország szegényes, de többé kevésbé elfogadható létalapját teremti meg. Akkoriban senkit sem fenyeget munkanélküliség, a cigányok tömegeit felszívják a házigyári-lakótelepi építkezések, az erőltetett iparosítás, az ún. eocén-prog-

ram,⁷ a vas- és acélgyártás, a bauxit intenzív bányászata és a szaktudást nem igénylő, segédmunkára alapozott termelés. A munkásszállók népe meg tud élni, a téeszparaszt-ság (a háztájikkal) ugyanúgy, márpedig a viszonyokat ez teszi elfogadhatóvá. Erre emlékeznek a rendszerváltozás során létbizonytalanságba taszítottak milliói. A legutóbbi választásokig ők képezik a magát baloldálnak nevező komprádor burzsoá réteg és szószólóik szavazóbázisát. A kiüresedő kultúra hangadói rájuk kacsingatva, de tőlük messze elszakadva dicsőítik saját magukat, és mucaizzák a nemzeti oldal jeleseit. Ebben a közegben azon sincs mit csodálkozni, hogy a rendszerváltozás keserveiről nem született nagyregény, s hogy a politikai költészetet és az esszét néhány kivételtől eltekintve (pl. Döbrentei Kornél: *Átpingált március*) Kukorelly Endre, Parti Nagy Lajos, Esterházy Péter és posztmodern társaik öncélú nyelvi játékszerré silányíthatják. Ugyanakkor virágozik a mifelénk jócskán megkésett holokauszt-irodalom. Erőteljes politikai támogatására vall, hogy magyar termékét Nobel-díjjal jutalmazták (hasonló meggondolásokból kaphatta a díjat az osztrák Elfrieda Jelinek).

A rendszerváltozás évtizedeinek két legutóbbi gaztette az ún. devizahitel és a nyaklő nélküli eladósítás. Mindkettő a nyomasztó tőkehiányból, vagyis a belső források elégtelenségéből fakad, és csekély túlzással a második világháborús vereség, a szovjet megszállás, csatlós viszonyaink és mai kiszolgáltatottságunk következménye. A társadalmi békét a rendszerváltozás kezdete óta a különböző kormányok más-más módszerekkel igyekeznek fenntartani, ám egyvalami biztos: a balliberális (neoliberális) vezetés csúfos kudarcot vall, mi több: korifeusai lopnak, korrumpálnak és gátlástalanul hazudnak. A lerabolt és elszegényített gazdaság némelyek szemérmetlen vagyonosodásával, mások – az óriási többség – nyomorúságával, alacsony életszínvonalával, illetve a megtermelt javakból való kirekesztésével és munkanélküliséggel jár. A devizatarozás nemcsak a lakosságot nyomasztja, sőt százezrek lakhatását veszélyezteti, hanem az ország külső adóssága, melyet máról holnapra leépíteni lehetetlen. Ez sem csupán magyar probléma, mert a spekulatív hitelek aránya velünk együtt hét közép-európai országban haladja meg a hatvan százalékot. Ez az összeg egyszerűen túllépi a térség kapacitását, s már-már az egész Európai Unió pénzügyi rendszerét sújtja. Ám az érintettek még egymással sem egyeztetnek, nemhogy az EU-val (legfeljebb az árfolyamgát bevezetésével utánozzák egymást). A magyarországi devizahitelek a carry trade⁸ nevű spekuláció termékei, melyek nyeresége a bankokat gazdagítja, míg az (óriási) kockázat a hitelfelvevőkre hárul. Ennél tisztességtelenebb eljárást még az uzsorások és a pénznyerő játékgépek tulajdonosai⁹ sem alkalmaznak. Kikkel lehet megtenni? Azokkal, akik a mesterségesen magasra srófolt banki alapkamat miatt fanyalodnak a rövid távon kedvezőbbnek tűnő devizahitelekre. A tőkehiánynak immár nemcsak a nemzetgazdaság a kárvallottja, hanem a kiszolgáltatottak milliói is. (Lengyelországban 700 000 háztartás!) Fentiekről eszembe jut II. János Pál pápa 1989-ben elhangzott szállóigéje: „A kommunizmus bukása nem igazolja a kapitalizmust.” (Kijelentését az egyházfő azzal egészítette ki: nem a szociális piacgazdaságot érti rajta.)

Mindez nem elkerülhetetlen istencsapása, hanem arctalan vagy nehezen nevesíthető nagytőkés csoportok lelkiismeretlen hazárdjátéka, mely „szakértők” gar-

⁷ Külszíni szénfejtés, 1974.

⁸ Alacsony kamatozású devizában felvett hitel magas hozamú fizetőeszközzé váltása.

⁹ Többek közt ezt a struktúrát nevezi Orbán Viktor miniszterelnök „kaszinókapitalizmusnak”.

madájával, a megvásárolt médiával és egyéb eszközökkel még annak is ellenáll, hogy a becsapottak politikai képviselői a legcsekélyebb együttérzésre és a közterhek arányos megosztására törekedjenek. Szegény gazdagok... Mintha elhagyta volna őket a veszélyérzet Nyugaton és Keleten egyaránt. Álságos liberalizmusuknak köszönhető az idegenellenesség terjedése, a politikai frontok megmerevedése és a szélsőséges pártok előretörése. Viselkedésük ijesztő rövidlátásra vall, holott az előregedő, fogyatkozó Európa, ezen belül Magyarország alig heverte ki a hidegháborút.

Az öldöklő csata mára ugyan langyossá szelidült, de nem szűnt meg. Nem tudni, utóvédharcok folynak, vagy a posztindusztriális társadalmak és a felzárkózók egymáshoz túl lassan közelednek, netán a globális kihívások teszik próbára a szolidaritást? Tény, hogy a kohéziót minden ország(csoport) másképp képzelel el. Önmagában még ez sem volna baj, ha a nézetkülönbségek miatt az elmúlt három esztendőben Magyarországot nem érte volna az eddigi legsúlyosabb külső-belső támadás. A válasz a félmillió békemenetek nyomán ismeretes, ám ha gyöngülő hatásokkal is, az ellentábor a társadalom megosztását szorgalmazza, és kikezdi a jobbító szándékot. Egyesek elbizonytalanodnak, mások kirtartanak, megint mások a szellemi és a gazdasági életben egyaránt rögeszmékhez ragaszkodnak, vagy zsákutcába tévednek. Ez még nem az Osztrák-Magyar Monarchia, s nem is a „neobarokk” sokszínűsége, hanem valami egészen más: a kíméletlen gazdasági érdekérvényesítés, a sanda politikai befolyásolás és a kulturkampf lélekölő háborúja. Szociális demagógia, a jövődő választások tisztaságának megkérdőjelezése, (sikertelen) törekvés a külhoni magyarság emberi-politikai kirekesztésére és egyéb nemtelen eszközök akadályoznak egy új kiegyezést. Csupán reménykedni lehet, hogy átmeneti időszakról van szó, ami a kibontakozás szükségszerű velejárója.

Erőforrásaink csekélyek, eltekintve szorgalmunktól, patrióta hajlamainktól, kreativitásunktól, vízkincsünktől és termőföldjeinktől. Ezt nevezem szegény, de lassacskán munkaalapúvá fejlődő gazdagságnak, mely legalábbis biztató. Ha az ország képes volt talpra állni Trianon után, majd 1945-ben megindult az újjáépítés, a hatvanas években a lassú és felemás gyarapodás annak kifulladásáig, végül a rendszerváltozás ígérete felváltotta a félelmet és a közönyt, lelket öntött a magyarság legjobbjaiba és egész világonkat új alapokra helyezte, az építkezés miért ne folytatódna? Sokkal többen és többen tesznek érte, mint akár kül-, akár belföldön bárki gondolná.

Az első világháború kitörése óta lepergett száz év tapasztalatok és tanulságok halmaza. Hallgassunk Adyra, aki a zilahi Wesselényi kollégium kapcsán *Üzenet egykori iskolámba* címmel írta: „Bár zord a harc, megéri a világ, / Ha az ember az marad, aki volt: / Nemes, küzdő, szabad lelkű diák.”